

Փաւստոսի նկարագրած երիտասարդը¹, և վարդանանց բանակէն անձինք՝ որ պատերազմին նախորդ գիշերը մկրտուեցան²: Բայց այնուհետեւ այլ եւս չենք հանդիպիր այդպիսի օրինակաց: Ն. Աշտարակեցւոյն կանոնները կ'արգելուն «ի տունս մկրտել զմանկունս» (Թ), որ մկրտութեան սովորական հասակն է հիմայ. ու չափահասից մասին չեն խօսիր բնաւ: Եւ ՅՏ. Օձնեցին 719ին ակնարկելով կիւրղի հաստատած երախայից կանոնին, կ'ըսէ՝ թէ «յայնմ ժամանակի առ կատարելահասակս ոմանս կատարէր երախայութեանն կարգ, ... իսկ այժմ ի տղայութեան հասակի³»: Իւրմէ շատ հետի մնացած էր ուրեմն չափահասից մկրտութեան շրջանը. և բնաւ հաւանական չէ՝ որ Մակար Բ 564ին, այն է յետ Աշտարակեցւոյն, դեռ տեսնէր մեր քով անոր յաճախութիւնը, յատուկ կանոն դնելու պէտքը զգալու չափ. այլ հող վերստին Ս. Մակար է խօսողը:

4. Կը պատուիրէ Մակար «մկրտատունս առնել և աւագան» եկեղեցիաց քով (409), և Հ. Ակինեան կը կոչէ թախտփերի տուած տեղեկութիւնն ի նպաստ մկրտարանաց բարձր հնութեան (522-23), զուցէ հաստատելու համար՝ թէ Մակար Ա եւս կարող էր յանձնարարել զանոնք Հայոց, և ինքն իսկ լինել հեղինակը վիճեալ թղթին: Ինձ ըսելիք չի մնար հոս, այլ հանել ուրիշ դաս մը:

Մակար այդ աւագանաց նպատակ կը նշանակէ նորադարձից մկրտութիւնը. «յորում մկրտէ որ գայցեն յուզիդ հաւատաբարեպաշտութեան»: Արդ՝ որ դարուն աւելի յաճախեալ էր հեթանոսաց դարձը. չորրորդին՝ երբ Կոստանդիանոս պետական կրօնք յայտարարելով քրիստոնէութիւնը, հեթանոսաց առջեւ լայն բացաւ անոր դռները, թէ վեցերորդին, երբ արդէն աւետարանը կը տիրէր ընդ աշխարհ: Բնականապէս չորրորդին. և հոն ալ կըրնար զգալ ու զգացնել Մակար մկրտարանաց պէտքը. մանաւանդ Հայաստանի մէջ, — քանի որ դուրսն արդէն կային, — ուր կը յանձնարարէր զանոնք, և ուր մեր

բազմաթիւ հայ հեթանոսաց գոյութիւնը գիտենք Դ դարուն, և նոյն ինքն ս. վըրթանիսի օրերուն, և անոնց դարձն ու մկրտութիւնն անոր ձեռքով իսկ, ինչպէս յիշեցինք վերեւ⁴: Մեսրոբ վերջին հարուածը տուաւ մեր հեթանոսութեան⁵, որ Չ դարուն արդէն պատմութեան կը վերաբերէր, և աւելորդ էր հող Բ Մակարայ յանձնարարութիւնը:

5. Հ. Ակինեան կոչում կ'ընէ Անահիտ հաղթատացիէն Մակարայ մէկ տեղւոյն, որ կը պակսի այժմու բնագրին մէջ. և յորում մկրտութեան օրեր կը նշանակուին Յայտնութիւնը, Զատիկն ու Պենտեկոստէն (523), և թէ «ոչ ի գլխաւոր տօնս է միայն կատարելութիւնն⁶»: Այս սահմանին մէջ, կ'ըսէ, «կանոնական օրերու թիւը աճած է միով», որ է Յայտնութիւնը, և կը հակառակի Լաւողիկեայ ժողովոյն (380ին) 45-48 կանոնաց, որ քառասներորդաց Բ կիւրակէէն ցԶատիկ կը նշանակեն մկրտութեանց ժամանակը (523-524):

Աւելորդ է կասկածը, և Լաւողիկեայ նշանակածը միակ և ընդհանուր սովորոյթը չէր Դ դարուն: Զատիկի մկրտութիւնը հասարակաց էր⁷: Բայց Սիւրեիա ուխտաւորուհին 396ին կը տեսնէր Երուսաղէմի մէջ Պենտեկոստէի մկրտութիւններն ալ: Եւ Եփրեմ, ծնած նոյն դարու սկիզբները, կը հաստատէ երգերուն մէջ նաեւ Յայտնութեան տօնին մկրտելու սովորոյթը⁸. և Ասորոց այդ սովորութեան անտեղեակ լինելու չէր Երուսաղէմ: Վերջապէս Հիպոլոլիտեայ կանոնները, ընդունուած նաեւ Արեւելք և ծանօթ ս. Աթանասի, մկրտութեան կատարումը կը նշանակեն սոսկապէս «կիւրակէ» օր⁹: Կրնար ուրեմն Մակար Ա եւս գիտնալ և յիշել այդ ամէնը:

(Շարունակելի) Հ. Վ. ՀԱՅՈՒՆԻ

1. Փաւս. 2, 2. — 2. Եղեղ. 88. — 3. Օձն. Մատն. 9-10. — 4. Աստ. 17. — 5. Հմմտ. Կորն. 7, 14. — 6. Գիրք քորոց. 409. — 7. Կիւրղի Կոմ. 266. 423. — 8. Հմմտ. Cabrol, Dict. II, 276. — 9. Անդ. 253, 261.

ՎԵՐՉԻՆ ԽՕՍԻՍ “ՉԷՉՈՔ ԵՒ ԱՄԷՆ,” ԲԱՌԵՐՈՒՆ ՇՈՒՐՉ

Պրոֆ. Ադոնց «Հայրենիք»-ի մէջ (1930 Գեկտ. 5, 6, 7, 9, 10) յօդուածաշարքով մը կը պատասխանէ մեզի «Նորից Չէզոք և Ամէն գրութեանց մասին» վերնագրով: Պիտի չուզէինք այլեւս եւ ոչ իսկ պատասխանել, եթէ մեծանուն Պրոֆ.ը մինչ մէկ կողմանէ հրապարակ կը հանէ մեր տգիտութիւնը — «Հ. Ա. Ղազարիկեանը զուցէ հայկարան է, բայց բանասէր չէ, ոչ լեզուագէտ: Տկար է նաեւ քերական արուեստի մէջ, քերականութեան հիմը կազմող տրամաբանական գաղափարները խուսափում են նրա հասկացողութիւնից» — միւս կողմանէ գիտական շղար մը տուած չըլլար իր տգիտութեան, այնպիսի ճարտարութեամբ՝ մինչեւ անվարժ մտքերը գայթակղեցնելու, որովհետեւ որդիք աշխարհիս այսօրիկ իմաստնագոյն են յազգս իւրեանց: Ստիպուած ենք ուրեմն վերջին անգամ մըն ալ պատասխանել, զանց ընելով ինչ որ անձնական է կամ երկրորդական:

1. Յարգելի Պրոֆ.ը կրկին անգամ կ'ամբաստանէ Հայկազեանը որ իբր թէ Միւթարեանց յատուկ թիւը ստուգաբանութեան ճնշումով ընդունել է չէզոք գրութիւնը, եւ մեղանչեր է բանասիրութեան դէմ, մինչ պարտաւոր էր հետեւիլ ձեռագրական աւանդութեան. եւ գոհ չըլլալով մեր յիշած չորս զրչագիրներու վկայութեամբ, կը պահանջէ որ նայուին թրակացւոյ քերականութեան ամէն օրինակներն ալ, յաղթանակի վստահութեան շեշտով մը:

Ահա մեր ձեռագրաց թիւերը. 39, 174, 289, 294, 306, 632, 671, 990, 1317. արդ ամէնքն ալ, բաց ի 306էն, կը գրեն չէզոք. իսկ իրենց Քերականին բառերուն

բառարանին մէջ կու տան սոյն սահմանը. «Չէզոք, ոչ արու եւ ոչ էզ»:

Գալով թ. 306-ին որուն վրայ յատուկ պնդում մ'ունի մեր Պրոֆ.ը, դիտենք նախ՝ որ մեր հաւաքման մէջ մտած է 1882ին, հետեւաբար Հայկազեանի տըպագրութենէն 46 տարի վերջ. երկրորդ կը պատկանի ձեռագրաց այն խումբին ուր կ-երը կ-ով կը գրուին, օր. թե, եթե, թեպետ, քաղղեացի, ունեին, յարմարեին, ծաղկաւետ. եւ ընթերցողին գիտութեան կը մնայ որոշել թէ ո՛ւր կ-ը ստուգիւ է է եւ ո՛ւր պէտք է նկատուի է: Ուրեմն Պրոֆ. Ադոնցի այս միակ յոյսն ալ յօրս կը ցնդի: Բաց աստի, մենք քննեցինք նաեւ մեր ձեռագրատան մէջ զսնուած նախնեաց ձեռագիր բառարաններէն տասնեակ մը, որոնք ամէնքն ալ չէզոքն ունին կ-ով: Ի դէպ՝ Պ. Յ. Քիւրտեանէ երկտող մ'ընդունեցանք. կը գրէ թէ իր ունեցած երեք ձեռագիր հայ բառարաններն ալ չէզոք-ը կ-ով ունին եւ նոյն սահմանով:

2. Մեծանուն Պրոֆ.ը կ'ըսէ թէ Միւթարեանց բացարձակ մոլորութեան մէջ են երբ չէզոք բառը կը ստուգաբանեն էական բայով. իսկ ինքը կը մեկնէ չ + եզ + ոք = ոչ մի ոք, առանց բայի՝ համեմատ յու նարէն oudeteros-ի: Բայց ինքը որ լեզուագէտ է (?) եւ «նրա հասկացողութիւնից չեն խուսափում (?) քերականութեան հիմը կազմող տրամաբանական գաղափարները», պէտք էր գիտնալ որ յուն. oudeteros եւ լատին neuter բառերը կը նշանակեն ոչ + մի կամ միւր, ոչ + երկուքն ալ, եւ ասոնց կազմութեան մէջ էական բայի տրամաբանական գաղափարը լռելեայն կայ, ինչպէս հայերէն չէզոք = ոչ է մեկը՝ լռելեայն կը պարունակէ եր-

կոչքեկ գաղափարը: Ընդհակառակն Պրոֆ. Ի մեկնութեամբ չ-կոչ-որ բառի բուն իմաստը կամ գաղափարը պիտի տար մեզի ոչ թէ ոչ-մեկը այլ ոչ-մեկ-մը, այսինքն շատ տրամաբանական հետեւութեամբ:

Ուրիշ կարեւոր փաստ մը նոյն ինքն Պր. Ազոնցէ:

Կ'ըսէ թէ Ջրպետի հրատարակութիւնը կատարուած է «Փարիզի Ազգ. Գրադարանի երկու ձեռագիրների հիման վրայ, ուր տեսնում ենք ամենուրեք չէ գրք»: Ուրեմն չեզ ոք չէ, այլ չէ գրք, որ է ըսել կոչ ոք գոյութիւն չունի չեզոքի մէջ. այդ պարագային պիտի դնէր չեզ ոք:

Հետեւութիւն. — Չեզոք բառը Միլիթարեանց կամ Հայկազեանի գիտը չէ: Բոլոր նախնեաց ձեռագիրները, բաց ի մէկէն, ամէնքն ալ կ-ով ունին: Նախնեաց հայերէն լեզուի բոլոր ձեռագիր բառարանները զոր ունինք, ամէնքն ալ կ-ով ունին: Կղեմէս Գալանտի հայ լեզուի ամենահին քերականութիւնը, (1645, Հոտմ), կ-ով ունի. (էջ 54 բ. 81, 101 բ). — Յակոբ Վիլլոտի Լատինահայ բառգիրքը (1715, Հոտմ), էջ 496, Neutrum-ի դիմաց ունի Չեզոքական: Ստեփանեան հոյակապ բառգիրքը 1730, կ-ով ունի: Միքայէլ-Սալլանթեանի «Քերականութիւն Գրաբառ լեզուիս Հայոց» գործին մէջ (ի Մոսկով 1827) կ-ով ունի. (էջ 74 երկրես, 83, 119, 122, 139, 140, 141, եւայլն):

Ողջամիտ ընթերցողը կը տեսնէ որոշ որ 1836-ին տպուած Հայկազեանը չէր կրնար թելադրել ատոնց չեզոքը կ-ով գրելու: Ահա Պր. Ազոնցի անիրաւ եւ անտեղի մեղադրանքին դատաստանը:

3. Ի՞նչ բան է այս գրքը: Չալըխեան-Սյուրնեան չեզոք բառի կազմութեան մասին չեն խօսիր: Բազրատունին Չարգացիւոցին մէջ (էջ 665) կը դնէ զայն կարգը այն բառերուն որոնք հայցական հոլովով են կազմուած. «գայլազրկութիւն, գայլոցկերութիւն» եւայլն: Իսկ Գուրեան իր «Այբուբենը»ին մէջ (14) գրքը երբ կըրկ-

նակ ձեւը կը համարի որին. ինչպէս ինչ եւ զիկն:

Բայց Պրոֆ. Ազոնց կ'ըսէ. «Նախ կարելի չէ ասել չէ գրք, ինչպէս աններելի է ասել չէ զմարդ»:

Իսկ մենք ըսինք եւ կ'ըսենք դարձեալ. «Չէ գրք» կ'ըսուի, որովհետեւ ոք զերանունն է, բայց չէ զմարդ չ'ըսուիր, որովհետեւ մարդ գոյական է:

Ազոնց «Չարգացիւոց»ը 80ամեայ յայտարարել էր, ուստի աւելի երիտասարդ քերականութիւն մը ձարելու եմ. առնենք Չալըխեան-Սյուրնեանը, որ յատուկ Ոսկեզարու քերականութիւն ալ է, (տպ. վ. 1885), եւ երկու հոգւոյ գործ է:

«Ըսինք թէ խնդիր բնութեան հայցականը միշտ անորոշ (առանց զ նախորդի) է. բայց կայ բառ որ երբեք աննախորդ չի մնար, ինչպէս են գերանունները: Անոր համար կ'ըսուի՝ Գու զո՞ առնես զքեզ: Գու զքեզ ո՞վ կ'ընկես: — Այսպէս ալ մասնական անուն՝ քաղաքը զովն ասեն զՅիսուս: — Օրինակներուս մէջ խնդիր սեռի են՝ զքեզ եւ զՅիսուս: Իսկ զո՞ եւ քաղաքը զովն՝ խնդիր բնութեան են» (226):

4. Մենք ըսինք թէ գրքը բնութեան խնդիր է. բայց Պրոֆ. Ազոնց չ'ընդունիր: Բանանք Չալըխեան-Սյուրնեան, էջ 224. «ՀԱՅՅԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ ԽՆԴԻՐ ԲՆՈՒԹԵԱՆ», եւ էջը դարձնելով կարգանք.

«Դ. Երբ բայն աներեւոյթ է, թէպէտ եւ ԷՍԿԱՆ ԲԱՅ կամ չէզոք կամ կրաւորական ըլլայ, ԽՆԴԻՐ ԲՆՈՒԹԵԱՆՆ ԸՆՈՐՈՇ ՀԱՅՅԱԿԱՆ կը դրուի, փոխանակ ուղղականի. կամիմ զձեզ իմաստուն լինել ի բարիս եւ անկորս ի չարիս: — Ետ նոցա իշխանութիւն՝ որդիս Աստուծոյ լինել: Յուշ արասջիր նոցա... անկորս լինել. հեզս... պատուէր տաջիր նոցա՝ չլինել օտարուն մունս», եւն. եւն:

Բայց Պր. Ազոնց կ'ըսէ. «Այդ դարձուածքը գործ է ամուսն... ասել, խօսել, կարծել, կամենալ!! (ուղղէ կամել) բայելից յետոյ: Օրինակ. Ասեն զՎարդան լինել քաջ. ասեն զՆախարարս հայոց լինել քաջ: Բաջ եւ քաջս հայցական են եւ անգիտակ

մարդը կարող է կարծել որ լինել պահանջում է հայցական հոլով, ինչպէս անում է Հ. Ղազիկեան. մինչդեռ քաջ եւ քաջս վերաբերում են քերականորէն զՎարդան եւ զՆախարարս հայցականներին որոնք կախում ունին ասեն բայից»:

Կը սխալի Պրոֆ. Ազոնց. զՎարդան եւ զՆախարարս կախում չունին ասեւ բայից, այլ տէր բայի են լինել-ին, եւ քաջ, քաջս բառերն ալ հայցական բնութեան խնդիրներ են լինել-ին: Ասեւն կախում ունի լինել:

Բանանք Չալըխեան-Սյուրնեան. 218. «Գ. Եթէ անուն բային որոշեալ բառ է՝ կրնայ փոխանակ տրականի՝ գայով հայցական դրուիլ, մանաւանդ երբ կամիմ, ասեւ, համարիմ եւ այլն բայերու խնդիր եղած ըլլայ այսպէս.

«կամիմ զձեզ իմաստունս լինել ի բարիս եւ անմեղս ի չարիս: կարի իսկ կամիմ զամենեւեւ ի գործս վաստակել: Գործ մի անհնարին է՝ զծառայս ի սաստ հրամանի զօրհանապազ կալ ի ծառայութեան».

Եւ 218 էջին ստորոտը կը ծանօթագրեն. «Պէտք չէ այս հայցականները դիմաւոր (զլիսաւոր) բային տալ, իբր թէ՛ կամիմ զձեզ, ոչ կամիմ զիս, այլ անբեւեւութիւն տալու է, այսպէս. լինել զձեզ իմաստունս, անմեղս, զծառայս կալ ի հնազանդութեան եւայլն»: Այս Քերականութիւնը կարգացած է Պրոֆ. Ազոնց:

5. Շարունակենք. «Սակայն, այն՝ ինչ որ գայթակղութեան իսկական քար է Ղազիկեանների համար, այդ Յովհան Օձնեցուց բերած վկայութիւնն է. «Չոր էրն ոչ ի բաց թողլով, եղև զոր ոչն էր»: Այնաստատ մտքերի համար կատարեալ որոգայթ է: (Անշուշտ, ատի պիտի տեսնենք):

«Արդ՝ յիշեալ նախադասութիւնը պոկուած է Օձնեցու «Ընդդէմ երեւութականաց» ճառի մի մեծ պարբերութիւնից: Ճառի լեզուն թոյլ չի տալիս ենթադրելու որ հեղինակը կարող էր լեզուական կոպիտ սխալ անէր: Պատճառը ուրիշ տեղ է որոնելու: «Եղև զոր ոչն էր» այլ բան

չէ քան անվարժ ընդօրինակողի սխալանք փոխանակ «եղևոյ որ ոչ էր»: Սխալ ընթերցումը ծագել է նրանից որ ա-ի ստեղծ յաջորդ լ-ի հետ թուացել է զ, եւ մնացեալը (եղես-) կարգացուել եղև: Նախադասութեան ելեւէջը նոյնն է վկայում»:

(Եթէ հասկնայիր. . . թէ ինչ ծիծաղելի բան է որ կ'ըսէք, չըսելու համար ուրիշ բան):

Օձնեցին «կոպիտ սխալ ըրած չէ, այլ դուք էք որ կ'ընէք այդ «կոպիտ սխալ»ը, եւ անպարագրելի յանդգնութեամբ կը ժպրհիք սրբագրել հեղինակին զմայլելի գրութիւնը:

Ու ապա կը դնէ բնագրին այն մասը. մենք նոր տողէն կը դնենք:

«Ապա ուրեմն ոչ է ըստ բնութեան նոյնութեան՝ մի բնութիւն. զի թէ եւ ասեմք՝ մի բնութիւն բանին մարմնացելոյ, ոչ այդպէս խելայեղ եւ ջախջախ մտածութեամբ, որպէս թէ միոյն ի միւսմէն ի բաց բարձեալ. եւ կամ լուծեալք ի միմեանց՝ որպէս խոնարուտ բնութեանցն, յորմէ լինի եւ ոչ մի բնութիւն:

«Այլ զոր երև ոչ ի բաց բողոյով, եղև՝ զոր ոչն էր». իմաստը սակայն հոս չ'աւարտիր. բայց ինք յաջորդ տողը չի դնիր. որպէս զի ըրած անհեթեթ սրբագրութեան խաղըութիւնը չտեսնուի. եթէ կը հասկնայ սակայն: Մենք հոս կ'ամբողջացնենք.

«Այլ զոր էրն ոչ ի բաց թողլով, եղև՝ զոր ոչն էր. եւ այսպէս բարձրագունին ծանուցաւ խոնարհութիւն. մնալով ի բարձրութեան՝ գտաւ նոյն ինքն ի խոնարհութեան»:

Հրաւէր կը կարգամ բոլոր հայորդիներուն՝ որոնք զբարբարագէտ են. նոյնպէս բոլոր անոնց՝ որ թէեւ ոչ հայկաբան, բայց զբագէտ են, եւ զլուսինին ողջմտութիւն ըսուած բանն ունին, կարգանք միասին Ազոնցի սրբագրութեամբ. «Այլ զոր էրն ոչ ի բաց թողլով, եղևոյ որ ոչ էր. եւ այսպէս բարձրագունին ծանուցաւ խոնարհութիւն», եւն:

«Եղևալ որ ոչ էր», եւ «ծանուցաւ» բռնեցին իրար. կ'ըլլայ սասանկ շարա-

դրութիւն: Եւ ի՞նչ ըսել է «եղեալ որ ոչ էր» այլանդակութիւնը: Քիչ մը ողջմտութիւն, քիչ մը տրամաբանելու կարողութիւն ունենալու չեն պրոֆեսորները:

Օճնեցիի տողը հրաշալի է. դնենք յարբերեալները եւ պարզենք բնագիրը. «ոչ ի բաց թողլով զայն՝ զոր էր, եղեւ զայն՝ զոր ոչ էր»: Այսինքն Յիսուս առանց ի բաց թողլու զայն (աստուածութիւնը), զոր ունէր, եղաւ զայն (մարդ)՝ զոր չէր: Աստուած ըլլալով զայն մէկդի չթողուց, եւ մարդ չըլլալով՝ եղաւ մարդ:

Վերջերս՝ աշխատանքիս ընթացքին հանդիպեցայ Գեղամ Բարսեղեանի մէկ գրութեան. «Անդրադարձում» վերնագրով. (Մարտիանոս 1906, թ. 2206), ուր իբրև նազարար գրուած է. «Արեղայ մըն էի այն ատեն»: Եւ ահա յանկարծ աչքիս զարկաւ սա նախադասութիւնը. «Բեն, ես կը նմանիմ այն արեղային՝ զոր էի ատենով»: Վայ լակոտ վայ, ըսի. այս ի՞նչ ազուր տեղ փակցուցեր ես զան. Պրոֆ. Աղոնցի կրնաս դաս տալ, ըսի:

Այսչափ՝ Չեզոք-ին համար. անցնինք Ամեն-ին:

* * *

Պրոֆ. Աղոնց իր յօդուածաշարքին վերջին երկուքը նուիրած է Ամենին:

Հայ լեզուի երկու մեծագոյն վարպետները՝ Արսէն Բագրատունի եւ Արսէն Այտընեան, որոնք իրենց ամբողջ կեանքովը ուսումնասիրած են հայ լեզուն, կ'ըսեն թէ ամենը ելած է համայն-էն. ամեն եւ համայն նոյն բաներն են:

Իսկ Պրոֆ. Աղոնց կ'ըսէ. «Զուր են ամեն-ը համայն-ից հանելու ջանքերը»:

«Ամեն չի պատահում առանձնակի հին մատենագիրների մօտ»: Իսկ Այտընեան կ'ըսէ թէ կը պատահի, եւ կը դնէ օրինակներ.

«Զամեն մնացեալսն» Բ. (այսինքն Բուզանդի խումբ) - «Յամեն արարածոց», Զ. ստէպ (Զգօնի խումբ, ուր ստէպ կը գործածուի ամեն). - «Ամենն առանց գործե-

լոյ անկատար է». Ա. (այսինքն առաջին կարգ ոսկեղարու):

Եւ կ'աւելցնէ. «Ամեն բառը միջին դարէն սաղին սկսած է յաճախել. իսկ բուն մատենագրական լեզուին մէջ միայն բարդութեան մէջ մնացած էր. Ամենասպառ. ամենատես. ամենատէր. ամէնիշխան. ամէնուսոյց, եւ այլն: Որովհետեւ ամենայնին արմատն է այս բառը, անտարակոյս անոր բուն հին ձեւն էր՝ ուսմկին մէջ պահուած»: (Քենակ Քեր. էջ 64, ծանօթ. 1):

Նոյն Այտընեան էջ 63 կ'ըսէ Բառագիտական մասն վերնագրին տակ. «Բառից մթերքը զխառը մասերէն մէկն է՝ որով հիմայ մեր երկու հայերէններն իրարմէ կը զատուին: Բանասէր աչք մը չի կըրնար առանց մտադրութիւնը գրաւուելու տեսնել հին գրաբարի մէջ այնպիսի որոշ բառեր՝ որոնք եթէ իրրեւ արմատ եւ եթէ իրրեւ ածանց՝ իրենց գրիւքը, կազմութեամբն ու նշանակութեամբը ուսմկորէն կամ նոր հայերէնը կը յիշեցնեն»:

«1. Բառեր եւ նշանակութիւն: - Քիչ չեն իրօք շատ հին ժամանակներու մէջ եւ յանուանէ վերոյիշեալ երեք կարգ (Բ. Զ. Ա.) գրութեանց մասնաւոր կերպով մը սեպհական եղած բառեր՝ որ հին գրաբարի հասարակօրէն անսովոր՝ եւ յատկապէս ստորին եւ յետին դարուց միայն աշխարհաբար լեզուին մէջ մնացած են: Այսպէս են օրինակի աղագաւ՝ ամեն (փոխանակ ամենայն.) ու (եւ), շատ (բազում կամ առաւել)», եւն:

Իսկ յէջն 345, կը գրէ. «Հիմակուան ատենս յաճախեալ եւ ոմանց սովորական եղած սխալագիրներ հետեւեալներն են. (որ հասարակօրէն նմանաձայն բառի մը ուղղագրութենէն յառաջ կու գան):

Հոգնիլ փոխանակ Յոգնիլ.
Ամեն » Ամեն, եւն:

Ու հոս կը ծանօթագրէ. «Կան որ ամեն բառին ուղղագրութիւնն էլով ուզած են հաստատել, զբարբար ամենայնէն կրճատուած համարելով: Յայտնի է ասոր հակառակ՝ որ ամենայն բառին արմատն է ամեն՝ նաեւ հին լեզուին մէջ, եւ փոփոխ-

ման կանոնով է գիրն էլի փոխուած է»:

Իսկ Պրոֆ. Աղոնց կ'ըսէ. «Մեր տեսութիւնը, որ պարզել էինք նախորդ նկատողութեան մէջ, մնում է իր ոյժի մէջ եւ եղած առարկութիւնները անզօր են խախտելու մեր վերլուծութիւնը, որ յենուած է Հիւպլամանի, հայ արդի լեզուագիտութեան հիմնադրի եւ իր աշակերտ կարգի, Կիլիկեան բարբառի նշանաւոր հետազօտողի, մի վարկածին (Arm. Gr. p. 416, Historische Gram. des Kilikisch-Armenisch, p. 248):

Քարսոզ ուղղակի կը դրկէ Հիւպլամանին: Տեսնենք արդ ի՞նչ կ'ըսէ սա.

Հիւպլաման. «ամէն amen, սովորաբար ամենայն. բարդութեան մէջ ամեն-ա:

«Որովհետեւ է նուէ առաջ հայերէնի մէջ ի-ի կը փոխուի, ամենայն-ը դրուած է am-ean-ainի տեղ»:

Ի՞նչ հասկցած է աստի Աղոնց որ լեզուագիտութիւն կը ծախէ. այն միայն ինչ որ անուս մը կրնայ հասկնալ երկրաչափական հաւասարութիւն կամ քիմիական տարազ մը տեսնելով, այսինքն՝ ոչինչ. իսկ մենք որ լեզուագէտ չենք, բացատրենք:

Համեմատական քերականութեան կամ ըստ Պ. Աղոնցի՝ լեզուագիտութեան մէջ բառերու կազմութիւնը ստուգաբանելու համար հարկ է զանազանել արմատը եւ մէկ կամ զանազան ածանցները. արդ հայերէն լեզուն ի միջի այլ ածանցներու ունի նաեւ կայ եւ կան, եւ վերջինիս մէջ յաճախ է տառը զուտ յաւելուածական է եւ կը սպառէ նախորդ յ-ն, ինչպէս լսուկայն-լսելու: Ուստի Հիւպլաման կ'ըսէ որ ամենայն կազմուած է ամեն-այն. բայց ձայնափոխութեան սովորական օրէնքով է պէտք էր տալ ի եւ ոչ և (ամին-այն եւ ոչ ամեն-այն), հարկ է ուրեմն ամեն բան ալ նկատել ո՞չ թէ արմատական՝ այլ ածան-

ցեալ, իբր ամ + եւն = * կայ + և): Կը բաւէ լեզուագիտութեան ամենէն տարրական սկզբունքները գիտնալ ըմբռնելու համար թէ որքան ուղիղ է այս դիտողութիւնը որ անուղղակի կու գայ հաստատելու թէ ամեն բառը ըստ ամենայնի նոյն է համայնի հետ՝ սկզբնական հազագայինի անկմամբ: Համ կամ ամ արմատը հնդեւրօպական խումբին մէջ ունի իր համապատասխանը՝ սանսքրիթ sam, sama, գենտի ham, hama, յուն. δμῶ-ς լատ. om-n-is. ասոր վրայ եկած է նախ կայ կամ այ ածանցը (հմմտ. բազ + ալ, * բազ + կայ, բազ-է) եւ հուսկ և, որով ունեցած ենք մէկ կողմանէ համ-այ-և միւս կողմանէ ամ-է-և (հմմտ. աշտ-կայ, աշտ-է, աշտ-է-և):

Այսչափ՝ լեզուագիտական կամ համեմատական քերականութեան ապացոյցի համար. իսկ բանասիրականները արդէն տուինք. եթէ դեռ աւելին կ'ուզէ Պրոֆեսորը, թող բանայ Աճառեանի Հայերէն-Արմատական Բառարանը (էջ 208-217) ուր կրնայ շատ բան սորվիլ այս խնդրոյս նկատմամբ, կարգայ մանաւանդ եզրակացուցիչ սա տողերը. «Այժմ ամէն տեղ ընդունուած է ամեն գրչութիւնը՝ որ ուղղագոյնն է եւ հիմնուած է ո՞չ թէ ստուգաբանական պատճառների վրայ, այլ որովհետեւ հայերէնի մէջ վերջաձայն և-ից առաջ գրուած է է եւ ո՞չ և (տես ընդարձակ Աճառ. Բազմ. 1898, էջ 224): Միայն արեւելեան հայերն են որ պահում են ամեն սխալ գրչութիւնը, այս էլ սակայն ո՞չ թէ ստուգաբանական կամ ուղղագրական պատճառներով, այլ պարզապէս հեշտութեան համար, է-ով գրուած բառերի թիւը մէկով պակսեցնելու նպատակով»:

Պրոֆ. Աղոնց, մնաք բարեալ:

Հ. Ա. ՂԱԶՆԿԵԱՆ